چەند دەولەتێن ئیستعمار
کی بۆیە کەلەم؟ کی بۆیە بار[٤]

هەروەکو لە پێشەوەش ئاماژەمان بۆ کرد، ئەم شیعرە هونەرمەندی دەنگ خۆش «شەماڵ سائیب» کردبووی بەسروود، ئەم سرووده ببووە سروودی سەرزاری هەموو پێشمەرگەو شۆڕشگێڕانی کوردو کوردستان. لەم بارەیەوەش جگەرخوێن دەڵێت: «تەنێ رستاوی (واتە قەدیری جان ئا.ع) «بارزانی، بارزانی» د ناڤ مللەت دە گەلەک دەنگ دایەو ل شەریتێن قاوانا هاتیە خستن».[٥]

هەروەها لەپارچەیەکی دیکەیدا داوا لەگەلی کورد دەکات کەلەدەوری سەرۆک و شۆڕشەکەی کۆببنەوە و لافی ئازادی و سەربەستی لێ بدەن، چونکە بارزانی بە رزگارکەری گەلی ستەمدیدەی کوردستان دەزانێت، بۆیە دەڵێت:

سەرداریّ مە، بارزانی
گەرەک هەر کەس بزانی
سەرداریّ ئازادی یە...
ناڤداریّ ئابادی یە ...
رابن هوون ژی بلڤن،
ل دۆرا وی بچڤن
بێژن... بژی بارزانی...

٤- مسعود بارزانی، بارزانی الحركه التحرريه الكرديه، الجزء (٣)، كوردستان، ١٩٨٧، ص٢٦٧ .
٥- جگەرخوین، ژینەنیگاریامن، ئاپەک، سوید، ١٩٩٥، ل١٩٨ .

خەلاسکاریّ ئینسانی![٦]

کاتێ بارزانی نەمر دەگەڕێتەوە باوەشی وڵات،شاعیر لە پێشوازی کردنیدا، شیعرێکی بە ناوی: (شێرهات وەلات... بارزانی هات) دادەڕێژێ و لەم پارچە شیعرەدا هیواو ئومێدی بە ئازادی وڵات و سەرکەوتنی میللەت زیندوودەبێتەوە، مژدە دەداتە گەلی کوردستان کە بارزانی شێری کوردو کوردستان گەڕایەوە خاکی وڵات و رۆژی کوردستان هەڵات:

مزگین... مزگین گەلی کوردان
رۆژا کوردستانێ هەلات...
بارزانی هاتە نیشتمان،
شێرهات وەلات... شێرهات وەلات
مزگین ل وە، بارزانی هات... [٧]

پاشان درێژە بە شیعرەکە دەدات و دووپاتی دەکاتەوە کە لە دوای ئاوارەبوونی بارزانی، چیایەکان و باغەکانی کوردستان هەر هەموویان بێ دەنگ و بێ رەنگ بوون. جێگای شێران بە بەتاڵی مابوو، شین و گریان بەسەر هەموو کوردستاندا زاڵ ببوو، کوڕو کچانی وڵات هەموویان بەپەرێشانی لە ماڵ کەوتبوون، شاعیر دەخوازێ چوونی بارزانی بۆ وڵاتی یەکێتی سۆڤیەت، گەڕان بێ بە

٦- مسعود بارزاني، المصدر السابق، ص٢٦٧ .
٧- قەدری جان، شێرێ وەلات... بارزانی هات، گ: هیوا، ژ: ٤، بەغدا ١٩٥٨، ل٧٦

دوای دەرمانێک بۆ چارەسەرکردنی دەردی وڵات هەروەکو دەڵێت:

نەخویابۆ، ژ چەند سالان
ژ بۆنا دەردێ نیشتمان،
چوو بۆ دگەڕیا، ل دەرمان
رۆژا کوردستانێ هەلات...
شێرهات وەلات... شێرهات وەلات...
مزگێن ل وە، بارزانی هات...[٨]

هەروەکو چۆن قازی محەمەد ئاڵای کوردستانی بە بارزانی سپاردو پێی گوت: «ئەمە دروشمی کوردستانە دەیدەمە دەستت ئەمانەت بێ لە ئەستۆی تۆ، چونکە بەڕای من تۆ باشترین کەسی کە بیپارێزی[٩]». شاعیریش لە پارچە شیعرێکی نایابیدا ئەم مەبەستە دەردەبڕێت و بەئاشکرایێ دەیداتە خویا کردن کە بارزانی هیواو ئاواتی کوردە و بەدەست و بازووەکانی ئەو وپێشمەرگەکانی، کوردستان رزگار دەبێ و کورد بەئامانجی خۆی دەگات، وەک دەڵێت:

هەر بژی شۆڕەشا مە
شۆڕەشا مە یێ بژی
بەرزانی و پێشمەرگە
هێڤیا نوە ڤەژیاندن[١٠]

٨- هەمان سەرچاوە: ل٧٦ .
٩- مومتاز حەیدەری و نەژاد عەزیز سورمێ، کۆنگرەی ٩٠ساڵەی لەدایکبوونی بارزانی نەمر، سەلاحەددین، ١٩٩٣، ل٦٦.
١٠- دلاوەرێ زەنگی، نڤیسکارێ کورد قەدری جان، (دەستنووس).

شاعیر و ڕۆشنبیرو نووسەرانی کورد

پێشتر باسی ئەوەمان کرد، کە شاعیر هەمیشە ستایشی سەرکردەو ڕابەرانی کوردی کردووە، لە هەمووکات و شوێنێکدا، کە بەڵگەی زیندووی هەستی نیشتمانپەروەری شاعیر بە ئاشکرایی دەری خستووە، بەڵام ئەوەی ئەم هەستە زیاتر ڕوون دەکاتەوە، پێوەندی کردنی شاعیرە بە ڕۆشنبیرو شاعیرەکان کە لەسەردەمی خۆی کاری لەگەڵیاندا کردووەو لە مەیدانی بەرەوپێش چوونی کەلتووری کوردی وەک دەرکردنی چەندین ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردی بەشدارییان کردووە، ئەم شاعیرو ڕۆشنبیرانەش چ ئەوانەی شاعیر هەڵبەستی پێ هەڵگوتوون و ئەوانیش وەڵامیان داپێتەوە، یاخود ئەوانەی لەمەڕ هەڵوێستە جوانەکانی شاعیر شیعریان بۆ هۆنیبێتەوە، وەک: (ئەمین عالی بەگ، شێخ عەبدولڕەحمان گارسی، جەلادەت بەدرخان، جگەرخوێن، لاوێ فندی، عوسمان سەبری، عیزەت ئاغایێ دیرکی... تاد) کە دەمانەوێت بە چەند لاپەڕەیەک باسیان بکەین:

شێخ عەبدولڕەحمانێ گارسی (١٨٧٧ - ١٩٣٢)

شێخ عەبدولڕەحمانێ گارسی یەکێکە، لە ناوە دیارەکانی سەردەمی خۆی، لەبزاڤی ڕزگاریخوازی و ڕۆشنبیریی کوردیدا، کە مرۆڤێکی کوردپەروەر بووەو تا لە توانایدا بووە، بۆ کورد تێکۆشاوە، هەروەها یەکێک بووە لەو ژمارە یەکجار کەمەی زانایانی ئایینی، کە پشتگیریان لە ڕێنووسی لاتینی کردووە،

جەلادەت بەدرخان لەم بارەیەوە دەڵێت: «گاڤا شێخ عەبدولڕەحمان گارسی فەتوادا کو کوردی ب لاتینی وەرە نڤیساندن، پڕانییا فەقەهێن وی ب لاتینی دزانی».[1] قەدری جانیش هەمیشە زمانی شیعری بۆ ستایش کردنی کوردپەروەران ئامادەبووە، بۆیە دەبینین کەلە کاتی کۆچی دوایی کردنی گارسی وەک هەموو شاعیرانی تر، بەتایبەتی ئەوانەی لە دەوری (هاوار) کۆببوونەوە، شیعرێکی زۆر جوان لەسەر هەڵوێستی کوردانەی ئەو دەهۆنێتەوەو پێشکەشی گیانی ئەو کەڵەپیاوەی دەکات و دەڵێت:

تابووتەک دناڤا عەورەکی بخوین
مەلەکان کشاندن ئەزمانێ ژۆرین
ترسەکێ دا سەرمن لبتیم رجفین
بەرچاڤێ من رەش هات دلبۆرینم ئەز

ئەو تابووت، تابووتا عەڤدرەحمان بوو
سەر دنیا دەرەوین ئەو یەک مێڤان بوو
گەر تەرکی حەیات بوو، جەننەت مەکان بوو
ب رەحما وی شا بن هەمی کوردو ئەز[2]

لاوێ فندی

عوسمانییەکان دوای رووخاندنی شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و لە سێدارەدانی شێخ، دەستیان کرد بە رەشکوژی، تەنانەت

١- جەلادەت عالی بەدرخان، شین، گ: هاوار، ژ: ١١، شام، ١٩٣٢، ل٢ . (لاتینی)
٢- قەدری جان، تابووتا بخوین، گ: هاوار، ژ: ١١، شام، ١٩٣٢، ل٦ . (لاتینی)

دەسـتـیـان لە خـوێنی منداڵ و ئافـرەتانیش هەڵنەگـرت، بەوەش نەوەسـتـان و دەسـتـیـان کـرد بە رووخـاندن و وێران کـردنی شـارو گوندەکانی کوردستان، بۆیە کوردەکان پەڕاگەندەبوون و روویان کردە سنووری وڵاتە دراوسـێکان، ئەمـەش بووە هۆی ئەوەی کـە کـەس ئاگای لە کەس کاری نەمێنێ، نەباوک لە کوڕی، نەبرا لەبرای، بۆیە شاعیر هاوار دەکات و دەڵێت:

ئاخ وەلاتۆ ئاخ وەلاتۆ
رۆژا مە زوو لێ هەلاتۆ
باڤ وبرێن مە چاوانن
چما خەبەر ژێ نەهاتۆ(٣)

بەڵام کـــاتێ هەواڵی ئەم رەشکوژییـــە، دەگـــاتـە یەک لەهاوڕێیـەکـانی کـە ناوی (لاوێ فندی)یە لە ژێرکـاریگەری ئەم شیعرەی کەتیایدا پرسیاری گەل و وڵاتی کردبوو و ئاگای لە خزم و کـەس و کاری نەمابوو. هەسـتی راست گـۆیانەی خـۆی بۆ هەڤـاڵی خۆی دەردەبڕێت، لاوێ فندییش شیـعرێکی جوانی بۆ دەنووسێت و پرسیار بە پرسیار وەڵامی پرسیارەکانی دەداتەوەو دەڵێت:

ئاخ وەڵاتۆ ئاخ وەلاتۆ — زولما نەیار ژێرا هاتۆ
عمرێ من چوو سی ساڵ ددیت — من نەدیت رۆژ لێ هلاتە
باڤ و برێن خوە دپرسی — ئیرۆ خەبەر ژ وان هاتۆ

٣- قەدری جان، خەونا هشیـاریێ، گ: هاوار، ژ: ١٣، شام ١٩٣٢، ل٢ . (لاتینی)

تادەگاتە:

قەدری برا ئەڤ چ حالە ... نە هۆگر مان نەهەڤالە
شینا ئیرۆ پڕ ل جی یە ... هەتا قامەتێ [ل] بالە(٤)

ئەمین عالی بەدرخان* (١٨٥١-١٩٢٦)

ئەمین عالی بەدرخان مرۆڤێکی نەتەوەپەروەر و وڵات پارێزبوو، کە لە پێناو سەربەخۆیی گەل و وڵاتەکەیدا، هەموو ژیانی خۆی کردووبووە قوربانی، ناوبراو هیچ کاتێ سەری بۆ دوژمنان شۆرنەکردو هەردەم وەک قەڵایەکی سەخت بەری لەداگیرکەران گرتووە، چونکە نەیویستووە بۆ ساتەوەختێک لەژێر چەپۆکی دوژمنانیدا بژیت، کە لەو پێناوەدا دەست لە خۆشەویستترین و پیرۆزترین شت هەڵدەگرێت و وڵاتی باب و باپیرانی بەجێ دێڵێت و روو لە وڵاتی شام دەکات، ئەم کەڵە پیاوە جگە لە کاری سیاسی، خامەی رەنگینی دەخاتە کارو بەپەیڤی کوردی شیعرو وتار دەنووسێت و لە گۆڤارەکانی سەردەمی خۆی بڵاوی دەکردنەوە، واتە سەرەڕای کاری سیاسی نووسەرو هۆزانڤانیش بووە، (دەلالیا

٤- لاوێ فندی، بەردێلک، گ: هاوار، ژ: ٢٢، شام ١٩٣٢، ل٩. (لاتینی)

* ئەمین عالی بەدرخان کەناسراوە بە ئەمین بەگ کە دەکاتە باوکی جەلادەت و کامەران و سورەیا بەدرخان. لە ساڵی ١٨٥١ لە ئەستانبوڵ هاتۆتە دنیاوە، چەندجار لەسەر لایەنی سیاسی، لەلایەن دەوڵەتی عوسمانی دەستگیرکراوە، هەروەها جێگری سەرۆکی کۆمەڵەی تەعالی کوردستان بووە، سەرەڕای کاری سیاسی شاعیریش بووەو چەندین شیعری جوانی هۆنیوەتەوە، لەساڵی ١٩٢٦ کۆچی دوای کردووەو چۆتە بەر رەحمەتی خوای گەورە.

زارۆکـان) یەکـێکە لە شیـعـرە هەرە بەناوبانگەکـانی، کـە لەسـەر دەریایی ئەسپـارتا، سـاڵی (١٩٠٦) نووسـیویەتی و باسی خەم و ناخۆشیـیـەکانی ئەوکات دەکـات کە دەسـەڵاتدارانی رۆمـان (واتە تورکیا) چیان بەسەر گەلی کوردهێناوە هەموو ئەو غەم و ناخۆشیانە لە ناخی دڵدا دەگیرسانەوەو بەو وشە جوانانە ئەو نەخۆشیانەمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت:

بنڤە خوەشیبیا دل و دو چاڤان،
دادێ ژ تە رە هەر رو نگەهبان،
دا زوو تومەزن ببی بەدرخان،
بنڤە کەزەبا من بنڤە لۆلۆ!!(٥)

شاعیریش کۆپلە کۆپلە پێدادێت و بەپێچەوانەی ئەو، شیعرێک دەهۆنێـتـەوە، هەر وەکو خۆی لە پەراوێزی شـیـعـرەکـەدا دەڵێت: ئەم پارچە شـیـعـرە لەژێر دەلالیـا زارۆکـان هۆنراوەتەوە، بە دەنگ و هاوارێکی بەرز بە بەدرخـان دەڵێت: (رابە) کـە ئەو (بنڤـە)ی بەکارهێناوەو پەنادەباتە بەر میر بەدرخان و پێی دەڵێت: گەلی کورد پێـویسـتی بەرابەرێکی وەکـو تۆ هەیە، بۆ ئەوەی لەژێر زوڵم و ستەمی رۆمان رزگاری ببێت، داوای لێ دەکات لەخەو هەڵسێتەوەو پرسـیـاری حـاڵیـان بکات، کـە لە چ مـەینەتی و چ ژیانێک دان، هەروەک دەڵێت:

٥- ئەمین عـالی بەدرخان، دەلالیا زارووان، گ: هاوار، ژ:٥، شام، سـاڵی ١٩٣٢، ل٢ . (لاتینی)

رابە مێزەکە حەبەک ل دۆران،
تە خەو درێژکر، ئەم پڕ ل بەرمان
ئێدن مەزنی، لۆلۆ لاوە جان
رابە بەدرخان! دێ رابە لۆلۆ!!
پاشان بەردەوام دەبێت و دەڵێت:
چمان نابێژی، گەلۆ چ حالە،
سەبرا مە نەما، بنال، بکالە
رابە ژ مە رە مەیدان کەمالە
رابە بەدرخان، دێ رابە لۆلۆ!![٦]

دووبارە کـردنەوەی (رابە بەدرخـان دێ رابە لۆلۆ!!) لە هەمـوو کۆپلەکانی شیعرەکەیدا پێداگرتنە لەسەر هەڵسانی رابەرێکی کورد، بۆ ئەوەی پێش گـەلی کـورد بکەوێت، چونکە کـورد پێـویسـتی بە رابەرێکی لێهاتووی وەک میر بەدرخان هەیە.

میر جەلادەت بەدرخان* (١٨٩٣-١٩٥١)

جـەلادەت بەدرخـان یەکێ لەو ناوە دیارانەیە، کـە لە سـەردەمی

٦- قەدری جان، بەردێلک، گ: هاوار، ژ: ٦، شام، ساڵی١٩٣٢، ل٢ .(لاتینی).

(*) جەلادەت ئالی بەدرخان لە ساڵی ١٨٩٣ لە ئەستانبۆڵ هاتۆتە دونیاوە، کە دەکاتە کوڕی ئەمین بەدرخان پاشا، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە ئەستەمبۆڵ تەواو کردووە، لەساڵی ١٩٢٢ لەگەڵ برایەکەی کامەران بەدرخان بەرەو ئەڵمانیا دەچێت و لەوێ خوێندنی خۆی کۆتایی پێ دێنێ. ساڵی ١٩٢٥ دەگەڕێتەوە بۆ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بۆ ماوەیەکی کەم لەقاهیرە دەمێنێتەوەو پاشان بەرەو سوریا بەرێ دەکەوێ و لەوێ دەگیرسێتەوەو لە ساڵانی سییەکاندا چەند گۆڤارو رۆژنامە بڵاو دەکاتەوە، بەڵام بەداخەوە بە هۆی کارەساتێکی دڵتەزێن لە ١٠ی پوشپەڕی ١٩٥١ کۆچی دوایی دەکات.

خۆیدا، خزمەتێکی کجار زۆری کەلتوورو ئەدەبی کوردی کردووە، بەتایبەتی لە دەرکردنی گۆڤارو رۆژنامە... تاد شاعیریش بەم شێوەیە بیــرورای خــۆی لەمــەڕ هەڵوێســتی مــیــر جــەلادەت دەردەخــات: (خــۆشــەویســتی ئەو بۆ وڵاتەکــەی کــوردســتــان پەیوەست بوونی بەلاوانی مـیللەتی کورد لای هەمـوو کەسێک دیارو ئاشکران و لە رۆژی نیوەڕۆ دیارن، مرۆڤێکی ئازاو بەجەرگ بوو، هێندە ئازاو بوێر بوو کـە لەکـاتی ناخـۆشی و تەنگانەدا خـۆی نەدەدایە پاش. بەڵێ لەکات و سەردەمی رۆژانی دان بەخودا گرتندا چەند بلێی مرۆڤێکی روح سووک و نەرم و ئارامگربوو، بەهەشتی ئەگەرچی لە کۆنـترین بنەمـــاڵەی کـــورد بوو، بەڵام بەتەواوی دژی هەمـــوو بیـــروباوەڕو بزووتنەوەی ئوروستوکراتی بوو. سۆسیالیست پەروەر بوو، تابلێی مرۆڤـێکی گەورە بوو، لەبەر ئەوە لەو باوەڕە دا بوو کە مـرۆڤـایەتی گـەورەترین بڕوای بەرزە، هیچ شـتـێک بەسـەریدا زاڵ نابێت. دڵ گەش و شاد و بەختیار دەبوو کاتێک کە لەدەستی دەهات هاوکاری هەژارو دەست کورتەکان بکات، جیاوازیی لە نێوان ئایین و نەژاد و توخم و توێژێکدا نەدەکرد). (٧) بەڵام بەداخەوە بەهۆی کارەساتێکی دڵتەزێن کۆچی دوایی کرد، وەفاداری شاعیرێکی، بۆ ئەم زاتە وای لێ کردووە ئەم شیعرەی خوارەوە پێشکەش بە گیـانی پاکی بکات، کە لەسەر گۆڕەکەی نووسراوە:

میرێ کورد

لاوێ کوردستان

٧- سادق بهـاءالدین، جەلادەت بەدرخـان، گ: کۆڕی زانیـاری کـورد، بەرگی حەوتەم، ١٩٨٠، ل٢٧٦ .